

¹Қ.Б.Жалғасбаева*, ² Г.Р. Даутова

^{1,2}Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Алматы қ., Қазақстан;

E-mail: ¹kanagat.1980@mail.ru, ²gulnazdautova001@gmail.com

¹ORCID:0000-0002-9482-4400, ²ORCID: 0000-0002-3377-5334

Жамбылдың ақындық әлемі

Аңдатпа. Ұсынылып отырған мақала қазақ әдебиетінің классигі Жамбыл Жабаевтың шығармашылығына арналады. Жыр алыбының шығармалары ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың басындағы тарихи-мәдени кезеңдерді шынайы суреттейді. Мақалада қазақ халқының бағына айналған жыр алыбы Жамбылдың жалпылама айтыстарымен қатар өлең әлеміне келу жолы баяндалады. Сондай-ақ, Жамбыл Жабаев шығармаларының идеялық-тақырыптық мазмұнының ерекшеліктері анықталып, ақынның дүниетаным ерекшелігі мен шындықты бейнелеуге қатысты көзқарасы айқын көрсетіледі. Өлеңдеріндегі мазмұн мен ақын беретін рух сарапталады. Сонымен қатар бір ғасырға жуық өмір сүрген суреткер ақынның жырларының ерекшелігі талданады. Халықтың тұрмыс-тіршілігімен біте қайнасып жатқан ақын өлеңдеріндегі тарихи маңызды кезеңдердің бейнеленуіне баса назар аударылды. Ақын өлеңінде қазақ халқының рухы мен табиғат көркемдігі, тіл шеберлігі ақынның өлеңдерінде ерекше көрініс табады. Жамбыл айтыстарының көркемділігі мен дәстүрлі желі туралы да қарастырылады. Жамбылдың айтыстарындағы негізгі дәстүрлі желі елін қорғаушы батырларының ерлігін суреттеледі. Екі ғасырдың куәгері ретінде Жамбылдың айтыс өнері де таптырмас өте бағалы құндылық ретінде бағаланады. Сүйінбайдың шәкірті және оның шығармашылығын таратушы ретіндегі еңбегі зерделенеді. Жыр дүлдүлінің қазақ поэзиясына қосқан үлесі орасан. Қара сөздің қасиетін сезініп, ұлы сөздің қадірін білген ақын тіл шеберлігі мен суырыпсалмалық таланты арқасында әдебиет әлемінің, оның ішінде ауызша әдебиеттің қорын байытып кетті. Бүгінгі жас өрендердің ұлттық әдебиет пен мәдениет мұрасынан нәр алып, ауызша әдебиеттің қайнар бұлағымен сусындауы күн өткен сайын кең етек алуда. Мақаланың мақсаты Жамбылдың ақындық әлемінің айшықты тұстарын анықтауға әрі оқырманға көрсету үшін бағытталған.

Кілт сөздер: фольклор, айтыс, поэзия, шығармашылық, дәстүр, ақын, өнер.

Кіріспе.

Әр халықтың тарихы ұлы адамдардың естеліктерін мұқият сақтайды. Әр дәуір өзінің ерекше есімдері мен тұлғаларын тудырады, уақыт өте келе оны тірі символдарына айналдырады. Ақындар өткенмен байланыстырушы, ертегідегі батырлар сияқты сүйіну сезімін сыйлайды. Сайын даланың төсінде ақындар, батырлар мен шешендердің сөз өнері ерлікпен барабар саналды. Ақындар айтыста ғана емес халықтың мұң-мұқтажын жырлауда маңызды рөлге ие болды.

Дегенмен «сын түзелмей, мін түзелмейді» деген қағиданы ұстанатын халық үшін сауатты бағалау, саналы сын айту аса маңызды десек артық айтпаймыз. Тақырыпқа арқау болып отырған Жамбылдың ақындық әлеміне арналып қазақ тілінде жазылған әдеби-сын мақалалары аз емес.

Тіл ерекшелігі, шығармашылығы мен фольклордың, оның ішінде ғұрыптық фольклормен интеграциясы көп зерттеушілердің шынайы қызығушылығын тудырды. Жамбылтанушылар ретінде М.Әуезов, С.Мұқанов, Ғ.Мүсрепов, С.Садырбаев, М.Жолдасбеков және тағы басқа өз дәуірінің марғасқаларын атауға болады. Орыс тіліндегі маңызды жұмыстың бірі К.Зелинскийдің «Джамбул» деп аталатын сыни-биографиялық очерк.

Жамбыл Жабаевтың шығармашылығы – біздің мәдениетіміздің ғана бөлігі емес, оның есімі Санкт-Петербург қаласының бір көшесіне тиесілі. «Ленинградтық өрендерім» деп жырлаған ақынның есімі сол көшеде ода айтып жатқандай көрінеді.

Жамбыл Жабаевтың «Сұраншы батыр», «Өтеген батыр» шығармалары және оның Құлмамбет, Досмағамбет, Сарыбас ақындармен айтыстары қазақ әдебиетінің алтын қорына енді.

Халық ауыз поэзиясының айтыс ретіндегі түрі ХІХ ғасырда, қазақ музыкасы дін мен салттың байланыстырушы тізбегінен босатылып, тәуелсіз халық шығармашылығы ретінде дами бастаған кезде пайда болды. Бұл кезең ұлттың шын мәнінде рухани ренессансына айналды, ол халықтың негізгі музыкалық дәстүрлерінің өркендеуіне мүмкіндік берді.

Айтыс - халық арасында ақындар деп аталатын сөз шеберлері арасындағы жарыс. Айтыс кезінде ақындар кез-келген ерікті тақырыпта ән диалогын жүргізді. Бұл тез, ерекше ұтымды әзілмен әрі тапқырлықпен қарсыласына жауап беру, ұйқасы келіскен жауапты әуенге салып аспапта жеткізумен бағаланады.

Осылайша айтысты бірқатар өнердің синтезі деуге болады. Мұнда поэзия, музыка, драматикалық қойылым және орындаушылық шеберлік бар. Әдетте дала айтыстары жиналған халық алдында өтті, нәтижесінде ақындардың қайсысы үздік екенін халық шешті.

Айтыстың бірнеше түрі болды, олардың ең көп тарағандары: қайым айтыс және сүре айтыс. Қайым айтыс көбіне жас ақындар арасында болды, қысқа қайтарып отыратын сөз жарысы асқан импровизацияны қажет етті. Әсіресе ойын, мереке күндері жастар арасында жиі басталатын айтыстың ең қол жетімді түрі саналды.

Сүре айтыс - халық арасында суырып салма шебер ретінде танылған тәжірибелі ақындар арасындағы айтыс. Мұндай атақты ақындар қатарында Орынбай, Шөже, Біржан мен Сара, Әсет, Ырысжан, Сүйінбай, Жамбыл және басқалары енді.

Жамбылдың айтыс өнерін зерттеу жалпы ақындық әлемін жете түсіну үшін қажет. Көптеген зерттеушілер қолдайтын М.Әуезовтың тұжырымы шындыққа жанасады деген пікірдемін. Айтыс ең алдымен толассыз өлең ағынын қажет етеді, тым шапшаң, ұтымды және «өлеңнің жан-жағын жұмыр етіп жеткізу» кез-келген ақынның қолынан келе бермейді. Демек Жамбылдың ақындық әлемін зерттеген кезде оның айтыс әлеміне соқпай кетуге болмайды. Жамбылдың әр айтысы өзіндік ерекшеліктерге толы. Әсіресе келесі айтыста қайталанбайтындай қазақтың сөз маржанын теріп, шынайы байлығын паш ететін өтімді сөздер дала төскейіне лезде тарап кететін.

Жамбылдың жалпы айтыстарына тән ерекшеліктің бірі теңеу сөздердің тұрмыстық фольклормен интеграциясы. Осы ерекшеліктер Жамбылдың ақындық әлемін сапалы әрі тереңнен зерттеуге мұрындық болады.

Талқылау. Жер жәннаты Жетісу атырабында дүниеге келіп, көршілес Қырғыз жұртына аты мәлім болған ақпа ақынның есімі байтақ Қазақстан шалғайынан кешегі Кеңес одағы қияндарына шығандауы, әсте тегін емес. Осынау кезеңнің толағайына тап келген Жамбыл Жабаевтың ақындық әлемі жиырмасыншы ғасырдың да зор үлгісіне айналып, өз бағасын жоғалтпағаны қапысыз шындық. Жарық дүниеге жыр үшін келіп, ғасырға жуық ғұмырында бір күнін өлеңсіз өткізбеген, өлеңмен таңды атырып, өлеңмен кешті батырған жыр дүлдүлі өзінің нағыз дауылпаздай дүркіреген, ең бір айбарлы кезеңін тоқсан дейтін асқар асуға көтерілгенде басынан кешкені де бекер емес-ау.

Жамбыл бала кезінде жылқышы, қойшы-қоландармен, әр ауылдың әзілкеш, қуақы жастарымен бірге ауыл арасында жарапазан, әзіл-қалжың өлеңдер айтып, сауық-сайран құрып жүреді.

Жарапазан айтамын есігіңе,

Қошқардай қос ұл берсін бесігіңе – деп, үй иесін мақтаған, жасы үлкен кісілерге, жас жігіт пен қыздарға арнаған өлеңдері аз болмаған (Н.Төреқұлов, 1996:3).

Ақындықтың жолына түскісі келген бала Жамбыл өз әкесінен бата сұраған екен. «Сенсіз де осы елде ақындар жетеді» - деген әкесі бастапқыда ұлына батасын бермейді. Алайда бала Жамбыл Алатау атырабында атағы әйгілі Сүйінбай ақынға жолығып, одан бата алуды армандаған. Ол нағашысы берген қара қобызды ұстап, кішігірім жиын тойда өлең айтып жүреді. Бір күні ымыртта Сүйінбай үйінің жанына барып:

- Есей, өлеңім келді жол шегіп,

Осынау елге алыстан.

Түн болды, үйге ен дейтін,

Табылмай тұр таныс жан – (Н.Төреқұлов, 1996:5).

деп, термелеп жөнеледі. Өзінің балаң жыршы, жарапазан шырқап, ел кезіп жүрген жолаушы екенін өлеңдетеді. Сөйтеді де ол келесі сөзін Сүйінбайдың термесімен төкпелетеді. Аспанды бұл торласа, күннің көзін жасырарын, әділеттік орнаған кезде, елдің де бағы ашылатынын тоқтамастан айтқан Жамбылдың дауысын Сүйінбай да естиді. Ел арасындағы тәжікелестен болдырып оралған Сүйінбай елең етіп, басын көтеріп, ақынды үйге шақырады.

Жамбыл босағадан кіре сала, қазақтың амандасу салтына сай сәлем береді. Сүйінбай мұндай ақынды бұрын сонды кездестірмеген екен, қара қобыз ұстап, теріден шалбар киген жалаң ақыннан жөн сұрайды. Ұстаз бен шәкірттің ең алғашқы танысуы осылай басталады.

Алыстан жүзін көруге құмартып келген ұстазының алдында жасқанған Жамбыл, кейін сауыры қызған сайын шабысын үдететін жүйрік сынды бар өнерін ақтарады. Балаң мінезі бар шәкіртінің аяқ алысына кәрі тарлан Сүйінбаймен бірге жұбайы Еңліктің де көңілі толып, жас ақынға жібектен тігілген шапанды жабады. Бірақ, Жамбыл оны Сүйінбай ұстазының иығына жауып, бата сұрайды. Қарт жырау: «Осы шабысыңнан тайма, өлең-жырды дауылдата бер! Бірақ, байқа балам, ақындық жолы - қиын жол. Өнердің ыстық-суығына төзген, ол өнерді жан тәнімен сүйген, өршіл өнерпаз ғана нағыз ақын бола алады. Домбыраны садақ десек, өлең сол садақтың жебесі, шебер пайдалануды біл. Ең бастысы, шын сөйлеп, әділін айт, халықтың жүрегіндегісін тауып сөйле, дұшпаныңа өктем, досыңа адал бол!», - деп түйіндейді. Сол сәтте қолына домбырасын алып, шәкіртіне деген ақ батасын дауылды жырмен екпіндете төгеді:

«О, Жамбыл, бата дедің - бердім саған,

Бақытты, өмірлі бол, жүргін аман.

Батасын ат орнына берді ғой деп,

Қоймағын былай шығып кінә маған.

Соңынан Сүйінбайдың орнын басып,

Тіліңнен балың тамсын сорғалаған.

Жапаға риза болсын айта барғын,

Осымен өкпелемей жүрсін маған» (Н.Төреқұлов, 1996:7).

Осы тарихи кездесуден кейін Жамбылдың: «Менің пірім – Сүйінбай, сөз сөйлемен сыйынбай», - деген сөз бастауының қалай шыққанын аңғарамыз.

Жамбылдың айтысқа келуі тым ерте басталды. Қазақтың тойы түгесілген бе? Әрбір тойдың қыз-қырқын, жігіт-жеңеммен айтысып жеңіс тұғырынан көрініп жүрді. Дәл осы кезеңді суреттеген «Менің өмірім» атты толғауында ақын өзі жайлы:

Топ десе он жетімде тартынбадым,

Семсердей майдандағы жарқылдадым.

Ақынды ауылға ермек басып озып,

Жұлдыздай көзге түсіп жарқылдадым – (Ж.Жабаев, 2010:5).

деп мақтанышпен жырлайды.

Сонда жыр алыбы Қазан төңкерісіне дейін 72 жылдық ғұмырында қанша ақынмен айтысып, қаншама жыр толғамады дейсіз?! Бүгінде Жамбылдың өз айтуы және ақын

шәкірттерімен айтысқан айтыстарының сақталып, қағазға түскендерінің жалпы саны оншақты ғана. Сонда да, соншама айшықты, нарқы ерекше бағалы. Құлмамбетпен, Айкүміспен, Шашубай және басқаларымен айтыстары әлі күнге өз бағасын жоғалтпаған өнер туындылары қатарында. Бұдан басқа мәтіндері түгел сақталмаған, ел арасында бірер шумақтары ғана айтылып жүрген айтыстары да жоқ емес. Бұған Сайқал қызбен айтысы, Бұрым қызбен танысуы, Шерниязбен, Сұлтан ақынымен айтысы, Жаныс, Үмбетәлі және Мақышпен өлең қағысы жатады.

1936-1945 жылдар арасында ақынның хатшысы болып қызмет істеген орыс жазушысы, Жамбылдың көптеген өлеңдерін келістіре аударып, ақынды орыс жұртына танытқан әйгілі қаламгер Павел Кузнецов болған екен.

Жамбыл - жыраулық дәстүр мен жыршылық өнерді бір бойына тоғыстырған таңғажайып құбылыс еді. Уақыттың емес, мәңгіліктің перзенті. Бір ғасырлық бәйтерек. Өз заманы оны ғасыр құрдасы деп атады, дегенмен, екі дәуірдің төл перзентіне айналған тұлға. Қатар шапқан пар аттың теңдігіндей, он тоғызыншы және жиырмасыншы жүзжылдықтардың тел баласы.

Поэзия жайлы, оның ішінде қазақ өлең өнері туралы алғашқылардың бірі болып қалам тербеген «Ақындар» еңбегінің авторы, профессор «Жамбылдың өмірбаянында» ақынның Қазақ республикасындағы көркем өнер қайраткерлерінің тұңғыш слетіне келуі, сол сәтте бойын кернеген қуаныш пен мақтаныш сезімі шабытына шабыт қосып, алдына жан салмай, ақындар бәйгесінде топ жарғаны жайлы жазады. Бұл 1934 жылдың маусым айында өткен слеттегі жағдай болатын. Мұнда қазақ жерінің түкпір-түкпірінен кілең марқасқалар жиылған еді (Д.Амантай, 2019:3).

Кейін, ақын осы слетке екінші мәрте қатысып, халық ақындарының арасында үздік атанып, «Туған елім» атты толғауын жырлады. Осы тұста Жамбылдың қазақ әдебиетіне қосқан орасан зор үлесін ескере отырып, Қазақстан үкіметі өмірлік зейнетақы тағайындауға қаулы берді.

Жамбыл өлеңдері арқылы жаңалық, өзгерістері, қарама - қайшылықтары сонша мол өмірден мұқалтатын мұңды, ширататын шынды, өзіне етене, әрі өзі айта алатын, жанына жақын сырды тапты. Тапқанын түйіліп, ішіне тыққыштап отырмай, бірден төгіп салды. Ақынның 20-30 жылдардағы өлеңдеріне дем берген жаңа қоғамның жетістіктеріне, ел өміріндегі шуақты өзгерістерге, қанаушылықтың жойылуына қатысты сенімнің күшеюі сияқты.

Ұлы Отан соғысы басталмаған кез, осы жылдың ақпан айында Қазақ ССР Жоғарғы Советінің отырысына жиналып тұрып, айнадағы өз келбетіне қарап:

Сақалым- темір күрек борға малған,
Селеудей шашым селдір зорға қалған.
Аузыма ақ жабағы жапсырғандай
Кәрілік немді қойды қорламаған?
Құлпырған қызыл шырай түсімді алды,
Аузымды опырайтып, тісімді алды.
Босатып буынымның шегелерін,
Сыпырып тұла бойдан күшімді алды.
Кәрілік екі көзді қызартады,
Сүйектің етін сылып ұзартады.
Еңкейсең етпетіңнен түсіргендей,
Батпандап тізе тұсқа тұз артады – (Ж.Жабаев, 2018).

деп өлеңдетеді. Осы өлеңі арқылы 95 жасты толтырған ақынның кәрілікті мойындаған сәтін байқаймыз. Кәрілікпен бірге келетін денедегі өзгерістің барлығын шебер сипаттайды.

Жамбыл 20-шы жылдың соңын ала қазақ елі бастан кешкен ашаршылықпен қатар, 30-шы жылдардағы халық күйзелісі мен большевиктер тарапынан қасақана жасалған ел азаматтарын қуғындау, жер аудару, ату, ел ішіне іріткі салу саясатын қалың елі қазағымен бірге өз басынан өткерді. Көзімен көрді, өзі сол қасіретті тартты. Сондықтан да, Жамбыл өз

шығармаларына қазақ елінің тұрмысын, әлеуметтік-шаруашылық жағдайларын ғана арқау етіп қана қоймай, ел басынан өткерген тарихи жағдайларға аса терең мән бергенін біз мына өлең жолдарынан көре аламыз (С.Қасқабасов, 2016:23-37) 1916 жылғы қазақ ұлт-азаттық қозғалысы оқиғасына арнаған «Патша өмірі тарылды» атты өлеңінде:

Көген көзді қосақтап,
Қалай қиып береміз?!
Көк жайлауды қалдырып,
Қайда көшіп кетерміз?!
Дүниенің кеңдігі
Жүргеніңде басың бос» (Ж.Жабаев, 2004:49).

- деп, халық басына төнген ауыр саяси-әлеуметтік жағдайды суреттеп, шарасыздықты көз алдына елестетсе, келесі тұста:

«Өз араңнан шыққандар
Таяқ соғар өзіңе» -

дей келіп, сол күйзеліске ұшыратып отырған жайдың неден болып жатқанына мән бере назар аудартады. Сөз түйінінде:

«Енді ойласақ: не қалды,
Ата жұрттан кету бар
Жолға тігіп не жанды
Тәуекелге беку бар!» -

деп, дүрліккен халықты не ата-жұрттан үдере көшуге немесе қанға-қан, жанға-жан беріп, өліспей-беріспеуге шақырады.

Ақын шығармашылығындағы келесі өзекті мәселе - ерлік пен даңқ секілді асыл қасиеттерді басты нысан ретінде алуы. Мәселен, Жамбыл мен Досмағамбет айтысын алайық. Онда қазақтың ежелгі дәуірлерден келе жатқан салт-санасы, діни көзқарастарымен бірге ақынның өзі өмір сүрген дәуірдегі саяси-әлеуметтік жағдайлар ақпараты толығымен қамтылады. Айталық:

«Малды санап мақтанбақ,
Малыңды емес ел бағы.
Қорғаған жайдан халықты,
Ерлік пенен даңқты,
Елімнің күшті әруағы» -

деп, айтар ойын жинақтаған бабамыз Жамбыл:

«Ерлігің болса мақтанғын,
Қалмақты қуып қашырған»

- дейді (Ж.Жабаев, 2004:42).

Ақын жырларының тағы бір ерекшелігі – оның өлеңдерінен асқақтық, өрлік, ерлік рухы төгіліп тұратындығында. Елім деп еңіреген ерлер кез-келген қиындықтан мойымас марқасқалар бейнесі заманына сай мүсінделеді. Мәселен «ажырата сөйлегін, бай, кедейдің арасын!»десе, енді бір тұста ойын былайша кестелейді:

«Еңбегім сінді еліме,
Ел ішінде еріме,
Сол үшін бағым сөнген жоқ».

Міне бұл ақынның дәл ішкі жан әлемін аңғартса керек.

Академик В.В. Радловтың пікірінше «ақын» сөзі «ағылу», яғни қарқынды, жылдам ағым деген сөзден шыққан. Осыған сәйкес көрнекті ғалым «өз тыңдаушыларын баурап алатын, керемет импровизацияға ие жанды нағыз ақын» деп санайды. Бұл анықтамамен академик, жазушы М.О.Әуезов келіседі.

Жамбыл Жабаев сан қырлы ақын, өмірдің шуақты күні мен дауылын бірдей өлеңдеріне өзек етті. Жамбылға тән қасиет импровизация болды, яғни алдын-ала дайындықсыз жасап шығарды. Осы туралы Ш.Уалиханов суырып салма өнердің көшпенділердің көпғасырлық ақындық дәстүрі негізінде дамыды деп тұжырымдайды.

Жамбылдың ақындығы эмоционалды күйіне тікелей байланысты. Оның тікелей дәлелі «Жаңа жыл» өлеңінде домбырамен сабақтастықта анық көрінеді:

Домбыраны қолға алсам
Ағылған күй мен жыр көрем
Өміріме көз салсам,

Жайнаған жарқын нұр көрем – (Ж.Жабаев, 2018:9)

деп домбырамен үндестікте өмірдің жайнап кететін қасиетін шебер сипаттайды. Жаңа жылдың келуін жердің жаңаруымен, күмістей қар суының еріп, төрт түліктің төлдеу сәтімен тұспа-тұс өзіне де мотивация береді. Мұнда Наурыз мейрамы, жыл басының ерекшеліктерін «Жаңа жыл» өлеңінің аясына сыйдырады. Соңында:

Жаңа жыл жылжып келген соң
Өндіріс те өрлесін –

деп ертеңгі күннен үлкен үміт күтеді. Осылайша Жамбылдың ақындық әлемінің концепциясы мүлде өзгеше екенін аңғарамыз. Өлеңнің атауын көрмеген жағдайда алғашқы жолдары арқылы мүлде басқа тақырып деп ойлауға болады. Әйтсе де домбыраның күмбірін тыныштық пен шаттықтың символы ретінде көретін халыққа, Жаңа жылмен шаттанатын сәт келгенін сездіртеді.

Алайда Жамбылдың ақындық әлемінің сипаты тек халыққа бағытталумен шектелмейді. Егер олай болған жағдайда Жамбыл өз дәуірінің от тілді ақыны, айрықша мәртебе иесі болмас еді. Демек Жамбыл жаңашылдығымен ерекшеленеді, поэзиясындағы сыншыл реализм қағидасы ақынның шығармашылығына керемет танымалдық әкелді (М.Козхашев).

Ол бар жүрегімен, санасымен сол сәтте, күшейтілген әлеуметтік әрі таптық стратификация қазақ ауылдарында, далада жаңа қарым-қатынастарды тудырмайтынын түсінді. Ол оны тек түсініп қана қоймай, импровизация арқылы қалай халыққа өтімді жеткізуді білді. Тиісінше халқына жақын ақын бола алды.

Ұлт пен тілдің бөтендігін ұмыттырып жіберетін тек өнер екені рас. Әсіресе Ұлы Отан соғысы жылдарында Жамбыл Жабаевтың жалынды жырлары әр жауынгердің әнұранына, рух берер қаруына айналды. Осы кезде ақын соғыс алаңында шайқасып жүрген саңмындаған жауынгерден алғысқа толы хаттар алды.

Ел басына күн туып, сын сағаты соққанда Жамбыл барлық сарбаздарға арналған өлеңдер циклын құрды. Дерек көздерінде берілгендей бұл өлеңдер жауынгерлерді қайтпас қайсарлыққа, ерліктерге шабыттандырды, жүректеріне батылдық берді.

Оның ішінде Жамбыл Жабаевтың поэтикалық жолдауы баршаға мәлім патриоттық сезімнің серпілісін тудырған «Ленинградтық өренім!» өлеңі (Ж.Жабаев, 2015).

Ленинградтық өренім!
Мақтанышым сен едің!
Нева өзенін сүйкімді!
Бұлағымдай көремін –

деп басталатын үндеу-өлең аспаннан жапқан ұлпа қар сияқты майдан алаңына барып қонды. Өлеңдегі әр жауынгерді рухтандырып жіберетін сөздерді әр жауынгер тілмен түсінбесе де, түйсікпен ұғынды. Ақын өлең соңында:

Жаным қалай жайланар!
Құс ұйқылы көнемін,
Қайтып ұйқы көремін!..
Жетсін деймін сендерге
Жыл құсындай өлеңім,
Қаласындағы Лениннің
Сайып қыран өренім! –

деп жасы келген қария болған соң майданның қақ ортасына жете алмаған дәрменсіздігін шебер жеткізеді. Әсіресе «құс ұйқылы көнемін» деп аталатын жолдары

Жамбылдың тапқырлық қасиетінің өміршеңдігін көрсетеді. Тоқсаннан асқан шағында да өлеңдеріндегі ұтымды теңеу, өткірлік пен рух өнер күшінің сарқылмайтынын ұғындырады.

Соғыс өрті ешкімді аямады, бірі жарынан, бірі жалғзынан айырылды. Ақын да ұлы Алғадайды ажалдан арашалап қала алмады, майдан даласында қаза тапты. «Алғадай туралы әрбір ой» деп аталатын өлең ғұрыптық фольклормен тікелей байланыс, еске алу ғана емес жоқтауға жатады.

Түне күнгі кеткеннен
Ғали жаңа келдің бе?
Алғадайдың мүрдесін
Жол-жөнекей көрдің бе?
Топырағың торқа боп,
Тыныш ұйқта дедің бе? (Ж.Жабаев, 2018:12).

деген жолдардан қапияда ұлынан айырылған шарасыз әкенің күйін көреміз. «Топырағы торқа болсын» деп тілейтін ғұрыптың айқын көрінесі беріледі. Кейін өзін өлеңімен жұбатып:

Темір өзек пенде жоқ
Өлмес адам елде жоқ –

деп өзіне тоқтау айтады. Сонда да бар жанымен жеіске сенді, күтті. Ақынның өлеңдеріндегі ерекшелік те осында.

Базбіреулер сынды білім ала алмады, алайда поэзиясында қазақ-орыс халықтарының достығын берді, «сауатсыз», бірақ өлеңдері жастарды тәрбиелеуге ықпал етті.

Шетсіз, шексіз рухани айдынның толқынды өрісіндей Жамбыл тұлғасы шамшырақтай жарқырап шыға келеді. Жамбылдың ақындық құбылысына үңілу арқылы, оның өлеңдерінің түп төркінін жарқыратып ашып, тұлғалық сырына тиянақтай түсетініміз хақ (Ж.Шашатайұлы, 2016:3-11).

Осындай толып жатқан ең таңдаулы, неғұрлым шындыққа негізделген, нақты мазмұнға бай бағалы жырлар тасасынан өткен ғасырдағы Қазақ елі тағдыры арқылы жыр алыбының бастан өткерген өз өмірін нақты көреміз. Демек, Жамбыл қалдырған ауыз әдебиетінің мол, рухани мұраларын тарихи сабақтастық тұрғыдан қарап, түсінер болсақ, онда біз өлшеусіз тағылым нәрімен сусындаған болар едік.

Жамбыл өз дәуірінің жай ақыны не айтыскері ғана болып қойған жоқ. Рас, замандастары сияқты бірнеше рет айтыстарға қатысып, өзінің импровизациялық, сөз тапқыш шеберлігін көрсетті. Сөзге шебер бола отырып, ол біздің заманымыздың ең өткір және өзекті мәселелерін ашты. Айтыстары Жамбыл шығармашылығының халық дәстүрімен ажырағысыз байланысын көрсетеді. Ақынның шығармаларында әлеуметтік өзгерістер сипатталған. Ол қазақ халқының өткені, бүгіні және болашағы туралы ой толғайды. Оның жырларының жетекші тақырыптары - әлеуметтік теңсіздік, әлеуметтік әділеттілік. Ақын бақыт, жақсылық пен жамандық мәселелеріне көп көңіл бөлді. Әлбетте, туған жерге деген махаббат тақырыбы ерекше орын алды (Б.Ыбырайым, 2016:3).

Десе де, өз шығармаларында әлеуметтік және философиялық мәселелерді көтерген, қазақ халқының тұрмысын, рухани ұмтылысын ашқан, туған жерінің сұлулығын жырлаған, бостандық пен тәуелсіздікке шақырған Жамбыл замандастарына қарағанда поэзияға мүлдем жаңа мотивтер енгізді. Ол тарих, ежелгі дәстүрлер мен аңыздар аясында елде болып жатқан өзгерістерді бұзып, өткен мен бүгінді байланыстырады. Жамбыл жыры XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бірінші жартысындағы тарихи-мәдени және әдеби үдерістің көрінісі болып табылады. Оның шығармалары іс жүзінде сол дәуірдің шежіресі болып табылады. Ғасырға жуық ғұмырында екі ғасырдың барлық маңызды оқиғаларын өзінің айтыстарында, поэмаларында, өлеңдерінде, толғауларында, әндерінде айрықша сипаттайды.

«Қазақ халқын дүние жүзіне танытушы Жамбыл деп тұжырымдаушылармен келіспеске болмайды. Дегенмен, Жамбыл шығармашылығы, оның жырлары мен айтыстары әлі толық жіті зерттеуді, ұғына түсуді қажет етеді. Әсіресе, мотивация беруші жырлар

тұрғысынан, қазақ халқының психологиясын жете түсінуші ақын ретінде Жамбылдың шығармашылығы тың зерттеулер үшін таптырмас құндылық екені сөзсіз», - деп жол көрсетеді фольклортанушы ғалым (С.Қасқабасов, 2016:129).

Жамбыл ақынның ақындық әлеміне бойлаған кезде, осынау қазақ топырағында нәр алған бай халқымыздың рухани әлемінің кеңдігін көреміз, тау суындай тап таза мөлдір, суырып салма, төкпе ақындық пен өсиет өнегеге толы жыршылық дәстүрін мұра етіп, өз шығармашылығын өз заманымен де, болашағымен де үндестіре отырып дамытқан тұлғаны көреміз.

Қорытынды. Ғасырға жуық ғұмыр кешкен жыр алыбы, дүлдүл айтыскер Жамбыл Жабаевтың шығармашылық жолы да, рухты өлеңдері мен суырып салма айтыстары да әдеби әлемнің құнды میرасы, үздік қоры болып сақталып келеді. Тәрбиелік мәні бар өлеңдері де, әлеуметтік мүддені қорғаған өлеңдері де оқырманның жүрегіне жетіп, көңіліне медет, үмітіне шырақ сыйлары анық. Қасіреті мол тауқыметті кезеңнің теперішін көзімен көріп, өз басымен сезген ақынның жырлары сол дәуірдің анық суретін бейнелейді. Шынайы ақынды өзгелерден ерекшелеп тұратын бірден-бір қасиет - халықтың мұңын мұндап, қиындығын жеткізіп, қуанышын білдіретін, халықтың сөзін сөйлеп, халықпен бірге біте қайнасқан жырлары. Жамбыл ақынның да басты ерекшелігі осы қасиетінде еді. Қара халықтың қамын күйттеп, қарапайым қазақтың сөзін сөйлеген өршіл өлеңдерімен билікке де тайсалмай сөз бастады. Өз қара басының қамын ойламай, жаны да, ары да бірге біткен қазақ жұртын ойлауы ақынның тұлғасын даралап тұр. Не көрсем де халықпен көремін деген қайсарлығы арқылы жоғары биліктің әділетсіздігіне шындықты тіке айтып, озбыр саясаттық бетпердесін тайсалмай ашқан өлеңдері халық арасында ыстық ықыласқа бөленді. Қоғам жайын, халық мүддесін өлеңдері мен жырларынан, айтыстарынан қалыс қалдырмаған дүлдүл ақынның шынайы ұлт жанашыры болғанына көзіміз жетеді.

Жыр дүлдүлінің қазақ поэзиясына қосқан үлесі орасан. Қара сөздің қасиетін сезініп, ұлы сөздің қадірін білген ақын тіл шеберлігі мен суырыпсалмалық таланты арқасында әдебиет әлемінің, оның ішінде ауызша әдебиеттің қорын байытып кетті. Бүгінгі жас өрендердің ұлттық әдебиет пен мәдениет мұрасынан нәр алып, ауызша әдебиеттің қайнар бұлағымен сусындауы күн өткен сайын кең етек алуда. Бұл қуантарлық жағдай. Осы тұста, өскелең ұрпақты Жамбыл Жабаевтың биік рухты, қайсарлық пен ерлік тұнып тұрған терең мағыналы, сырлы өлеңдерімен тәрбиелеу ұрпақтың елжанды, қайсар, намысты, тәуекелшіл, ерлік мінезге толы құнды қасиеттермен толыққан тұлға болып қалыптасуына мол мүмкіндік бермек.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін айтар болсақ, Жамбыл мұрасы – ауыз әдебиетінің озық үлгісі. Егеменлікке қол жеткізгеннен кейін Жамбыл жайлы жаңа көзқарас қалыптастырып, оны «социализм мен Сталиннің жыршысы» деген «таңбадан» арашалап алу шаралары қолға алынды. Ауыз әдебиетінің жаңданып дамуына зор үлесін қосқан, айтыс өнерін қалыптастырған, өлеңге рухты өрнек бітірген жыр алыбының шынайы кескінін, анық бейнесін ұрпақ дәл ұғуы керек. Халық мүддесін ғана ойлаған халық ақынын халық та есінен шығармауы тиіс.

¹Жалғасбаева К.Б., ²Даутова Г.Р.

^{1,2}Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Казахстан;

E-mail: ¹kanagat.1980@mail.ru, ²gulnazdautova001@gmail.com

¹ORCID: 0000-0002-9482-4400, ²ORCID: 0000-0002-3377-5334

Поэтический мир Джамбула

Аннотация. Данная статья посвящена творчеству классика казахской литературы Джамбыла Жабаева. Произведения поэта точно описывают историко-культурные периоды второй половины XIX - начала XX века. В статье рассказывается о пути акына в мир поэзии, наряду с обобщающими айтысами, ставшего достоянием казахского народа. Также были

выявлены особенности идейно-тематического содержания произведений Джамбыла Джабаева, наглядно продемонстрированы мировоззренческие особенности поэта и его отношение к отражению действительности. Анализируется содержание стихов и дух поэта. Кроме того, анализируются особенности стихов художника-поэта, прожившего почти век. Особое внимание было уделено изображению исторически значимых вех в стихах поэта, переплетающихся с бытом народа. Дух казахского народа, красота природы, языковое мастерство находят особое выражение в стихах поэта. Главная традиционная линия в айтысах Джамбула описывает подвиг героев-защитников страны. Как свидетель двух веков, искусство айтыса Джамбула также ценится как бесценная ценность. Изучается деятельность Джамбыла как ученика Суюнбая и распространителя его трудов. Вклад поэта в казахскую поэзию огромен. Поэт почувствовавший силу слов, познав достоинства ценных слов и благодаря своему языковому мастерству и художественному таланту обогатил литературный мир, в том числе и устную литературу. С каждым днем все больше молодое поколение питаются национальным литературным и культурным наследием, источником устной литературы. Цель статьи выявить и показать читателю наиболее яркие моменты поэтического мира Джамбула.

Ключевые слова: фольклор, айтыс, поэзия, творчество, традиции, поэт, искусство.

¹Zhargasbayeva K., ²Dautova G.

^{1,2}Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan;

E-mail: ¹kanagat.1980@mail.ru, ²gulnazdautova001@gmail.com

¹ORCID: 0000-0002-9482-4400, ²ORCID: 0000-0002-3377-5334

The Poetic World of Zhambyl

This article is devoted to the work of the poet of Kazakh literature Zhambyl Zhabaev. The poet's works accurately describe the historical and cultural periods of the second half of the XIX - early XX century. The article tells about Akyn's path to the world of poetry, along with generalizing aitys, which became the property of the Kazakh people. Also, the features of the ideological and thematic content of the works of Zhambyl Zhabaev were identified, the ideological features of the poet and his attitude to the reflection of reality were clearly demonstrated. The content of the poems and the spirit of the poet are analyzed. In addition, the author analyzes the features of the poetry of the artist-poet who has lived for almost a century. Special attention was paid to the depiction of historically significant milestones in the poet's poems, intertwined with the life of the people. The spirit of the Kazakh people, the beauty of nature, linguistic skill find a special expression in the poet's poems. The main traditional line in the aitys of Zhambul describes the feat of the heroes-defenders of the country. As a witness of two centuries, the art of aitys Zhambul is also valued as an invaluable value. The activity of Zhambyl as Suyunbai's disciple and distributor of his works is studied. The poet's contribution to Kazakh poetry is enormous. The poet, who felt the power of words, having learned the dignity of valuable words, and thanks to his language skills and artistic talent, enriched the literary world, including oral literature. Every day more and more the young generation feeds on the national literary and cultural heritage, a source of oral literature. The purpose of the article is to identify and show the reader the brightest moments of the poetic world of Zhambul.

Keywords: folklore, aitys, poetry, creativity, traditions, poet, art.

Информация об авторах:

1 Жалгасбаева Канагат Баймуратовна, докторантка 2го курса по специальности «Литературоведение» КазНУ имени аль-Фараби; г. Алматы, Казахстан; e-mail: kanagat.1980@mail.ru, ORCID: 0000-0002-9482-4400

2 Даутова Гульназ Рахимовна, PhD, и.о. доцент КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: gulnazdautova001@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3377-5334, Scopus ID: 57192094749

Әдебиет

- [1] Төрекұлов Н. Дала гомері //Ұлағат ғылыми психологиялық және педагогикалық басылым. – 1996. – №1. 3-14 б. (қаз).
- [2] Жабаев Ж. Таңдамалы шығармалар. Екі томдық. 2-том. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 244 б. (қаз).
- [3] Амантай Д. Жамбыл таңғажайып құбылыс// Жамбыл республикалық әдеби-көпшілік танымдық журналы. – 2019. – №3. 3 б. (қаз).
- [4] Жабаев Ж. Кәрілік. – электрондық ресурс, URL: <https://bilim-all.kz/olen/6947-Karilik>
- [5] Қасқабасов С.А. Жамбыл жырларын зерделеу мәселесі//Қазақстан тарихы. – 2016. – №4. 23-27 б.(қаз).
- [6] Жабаев Ж. Толық шығармалар жинағы. 4-том. Алматы: ҚазҰПУ, 2004. – 302 б. (қаз).
- [7] Жабаев Ж. Таңдамалы шығармалар. 1-том. Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 374 б. (қаз).
- [8] Жабаев Ж. Жаңа жыл. – электрондық ресурс, URL: <https://bilim-all.kz/olen/6917-ZHana-zhyl> (қаз).
- [9] Kozhashev M.M. The heart that has been singing poetry for a hundred years. – Electronic resource, URL: <http://www.rusnauka.com/pdf/275349.pdf> (ағылшын).
- [10] Жабаев Ж. Ленинградтық өренім. – электрондық ресурс, URL: <https://bilim-all.kz/olen/1820-Leningradtyq-orenim> (қаз).
- [11] Жабаев Ж. Алғадай туралы әрбір ой. – электрондық ресурс, URL: <https://bilim-all.kz/olen/6974-Algadai-turaly-arbir-oi> (қаз).
- [12] Шаштайұлы Ж. Жамбыл жаңғырығы//Жамбыл әдеби- көпшілік танымдық журналы. – 2016. – №3. 3-11б. (қаз).
- [13] Ыбырайым Б. Дара жолдың даңғылы//Жамбыл республикалық әдеби-көпшілік танымдық журналы. – 2016. – №2. 3-13б. (қаз).
- [14] Қасқабасов С.А. Жамбылтанудың келелі мәселелері// Жұлдыз журналы. – 2016. – №2, 129 б. (қаз).

Литература

- [1] Торекулов Н. Степной Гомер //Улағат научный психолого-педагогическое издание. – 1996. – № 1. с. 3-14 (каз).
- [2] Жабаев Ж. Избранные сочинения. В двух томах. 2-том. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – с.244 (каз).
- [3] Амантай Д. Жамбыл таңғажайып құбылыс//Жамбылский республиканский литературно-популярный журнал. – 2019. – №3. 3 б. (каз).
- [4] Жабаев Ж. Старость. – электронный ресурс, URL: <https://bilim-all.kz/olen/6947-Karilik> (каз).
- [5] Каскабасов С. Проблема изучения джамбульских жыров// История Казахстана. – 2016. – №4. с.23-27 (каз).
- [6] Жабаев Ж. Полное собрание сочинений. 4-том. Алматы: КазНПУ, 2004. – с.302 (каз).
- [7] Жабаев Ж. Избранные сочинения. 1-том. Алматы: Қазақ университеті, 2010, – с.374 (каз).
- [8] Жабаев Ж. Новый год. – электронный ресурс, URL: <https://bilim-all.kz/olen/6917-ZHana-zhyl> (каз).
- [9] Kozhashev M.M. The heart that has been singing poetry for a hundred years. – electronic resource, URL: <http://www.rusnauka.com/pdf/275349.pdf> (англ).
- [10] Жабаев Ж. Ленинградцы дети мои. – электронный ресурс, URL: <https://bilim-all.kz/olen/1820-LenceRadtyq-orenim> (каз).
- [11] Жабаев Ж. Мысли об Алгадае. – электронный ресурс, URL: <https://bilim-all.kz/olen/6974-Algadai-turaly-arbir-oi> (каз).

- [12] Шаштайулы Ж. Жамбыльское эхо// Жамбыл республиканский литературно-публицистический журнал. – 2016. – №3. с. 3-11 (каз).
- [13] Ыбырайым Б. Дара жолдың даңғылы// Жамбыл республиканский литературно-публицистический журнал. – 2016. – №2. с.3-13 (каз).
- [14] Каскабасов С.А. Актуальные вопросы Жамбыловедение// Жулдыз журнал. – 2016. – №2, с.129 (каз)

References

- [1] Torekulov N. (1996) Steppe Homer [Dala Gomeri]// Ulagat scientific psychological and pedagogical edition. V.1: 3-14 (in Kaz.)
- [2] Zhabayev Zh. (2010) Selected works [Tandamaly shygarmalar]. In two volumes. 2-volume. Almaty, Kazakh University. (in Kaz.).
- [3] Amantay D. (2019) Zhambyl is an amazing creature[Zhambyl tangazhayip kubylys] //Zhambyl republican literary popular journal. V.3:3 (in Kaz.)
- [4] Zhabayev J. Old age. [Karilik] - electronic resource, URL: <https://bilim-all.kz/olen/6947-Karilik> (in Kaz.)
- [5] Kaskabasov S.(2016) The problem of studying the Zhambul zhys [Zhambyl jirlarin zerdeleu maselesi] // History of Kazakhstan. V. 4:23-27 (in Kaz.)
- [6] Zhabayev Zh.(2004) Selected works. [Tandamaly shygarmalar]. 4-volume. Almaty, KazNPU. (in Kaz.)
- [7] Zhabayev Zh. (2010) Selected Works. [Tandamaly shygarmalar].1-volume. Almaty, Kazakh University. (in Kaz.)
- [8] Zhabayev Zh. New Year. [Jana Jyl] - electronic resource, URL: <https://bilim-all.kz/olen/6917-ZHana-zhyl> (in Kaz.)
- [9] Kozhashev M.M. The Heart That has been Singing Poetry for a Hundred Years. - electronic resource, URL: <http://www.rusnauka.com/pdf/275349.pdf> (in Engl.)
- [10] Zhabayev Zh. Leningraders are my children. [Leningradtyk orenim]. - electronic resource, URL: <https://bitim-al.kz/olen/1820-LenceRadtyq-orenim> (in Kaz.)
- [11] Zhabayev Zh. Thoughts about Algadai.[Algadai turalu ar bir oi]. - electronic resource, URL: <https://bilim-all.kz/olen/6974-Algadai-turaly-arbir-oi> (in Kaz)
- [12] Shashatayuly Zh. (2016) Echo of Zhambyl [Zhambyl zhangyrygy]// Zhambyl Literary and Popular Journal. V.3:3-11 (in Kaz.)
- [13] Ybyrayym B. (2016) Unrepeatable personality. [Dara joldyn dangyly]// Zhambyl Literary and Popular Journal. V 2:3-13 (in Kaz.)
- [14] Kaskabasov S. (2016) Actual issues of Zhabyl studies [Zhambyltanudyn keleli maseleleri] // Zhuldyz Journal. V. 2:129 (in Kaz.)